

European Archaeology – online

Ion MOTZOI-CHICIDEANU

CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA CULTURII MONTEORU

Extras

April, 2003

http://www.archaeology.ro/imc_mont.htm

CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA CULTURII MONTEORU

Ion MOTZOI-CHICIDEANU

Se consideră îndeobște că fenomenul Monteoru este unul dintre cele mai bine cercetate pentru epoca bronzului la nord de Dunăre, dar acest lucru, destul de întemeiat, nu a însemnat și elucidarea tuturor necunoscutelor în cunoașterea acestuia. Cred că este cu totul necesară o reluare a discuției asupra acestor necunoscute, mai ales atunci când, pe de-o parte, se înfiripă teorii, iar pe de altă parte și în contradicție cu cele dintâi, se adună date noi.

Un prim pachet de probleme încă nesoluționate îl constituie originea culturii, chiar dacă de-a lungul timpului au fost avansate mai multe ipoteze, toate depinzând în ultimă instanță de stadiul documentării arheologice, pe de-o parte, iar pe de altă parte de modelul teoretic de interpretare. În general se consideră și astăzi că acest fenomen arheologic își are originea *“la începutul epocii bronzului, în aria și din fondul culturilor și grupelor din perioada de trecere (Cernavodă II, Foltești II, Răcăciuni, Zăbala, Râmnicelu, Coșereni)”*¹. Conform acestui punct de vedere ce se sprijină aproape în totalitate doar pe cercetările din stațiunea eponimă și doar foarte puțin pe comparația cu descoperiri din alte stațiuni, cea mai veche etapă Monteoru este reprezentată de cele trei nivele ale stratului Ic4. Această perspectivă este însă prea generală, ignorând faptul că multe dintre grupele menționate nu sunt, iar unele nici nu pot fi, definite mulțumitor pe baza strictă a materialelor ce le-au fost atribuite. Mai mult încă, o bună bucată de vreme conținutul exact al stratului Ic4 nu a fost cunoscut, puținele materiale publicate fiind cu totul insuficiente pentru o bună înțelegere a acestuia. Din pachetul de probleme se mai remarcă și aceea a raporturilor cu grupele Glina din Muntenia și Schneckenberg din Transilvania, raporturi pe care unii specialiști le vedeau a fi de contemporaneitate², în vreme ce alții consideră apariția culturii Monteoru ca

ulterioară fenomenului Glina³. La începutul anilor '80 au fost publicate rezultatele cercetărilor întreprinse în două obiective arheologice ce s-au dovedit de un interes major pentru problemele privind începutul grupeii Monteoru. Este vorba mai întâi de cimitirul biritual și resturile unei așezări învecinate de la Năeni-Colarea⁴, iar apoi de stațiunea de la Odaia Turcului situată pe malul Sabarului în câmpia înaltă a Târgoviștei⁵. Pe baza inventarelor câtorva dintre mormintele de la Năeni-Colarea și a cioburilor culese de la suprafața a ceea ce se consideră a fi o așezare, a fost constituită noțiunea de Năeni-Schneckenberg, ca un grup anterior culturii Monteoru, caracterizat printr-o ceramică ce își găsea asemănări în câteva descoperiri din Țara Bârsei. Totodată se propunea și înlocuirea noțiunii de cultură Schneckenberg cu cea de grup/aspect Năeni-Schneckenberg⁶. La Odaia Turcului fusese identificată o depunere cu un material care, la vremea aceea, părea cu totul nou, depunere care se situa stratigrafic deasupra unui strat Glina. Prin raportarea la grupul Năeni-Schneckenberg și pe baza succesiuni stratigrafice descoperirea de la Odaia Turcului a fost interpretată ca ilustrând un grup cultural nou definit ce putea fi plasat între grupa Glina și grupa Tei, fără a avea vre-o legătură cu aceasta din urmă⁷. În 1982, anul în care apărea studiul dedicat stațiunii de la Odaia Turcului, a fost prezentat, într-o comunicare⁸, stratul Ic4 de la Sărata Monteoru, precizându-se că acesta se împarte în trei, denumite de jos în sus Ic4-1, Ic4-2 și Ic4-3, fiind înfățișate și materialele ceramice pentru fiecare dintre acestea. Cinci ani mai târziu comunicarea era tipărită⁹. Cu aceste ocazii s-a putut vedea destul de limpede că nivelul

¹ Eugenia Zaharia, sub voce *Monteoru*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. III M-Q, București 2000, p. 102-104.

² I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I. București 1960, p. 102-105.

³ P. Roman, SCIVA 37.1, 1986, p. 42-45.

⁴ A. Vulpe, V. Drâmbocianu, SCIVA 32.2, 1981, p. 171-186.

⁵ Ersilia Tudor, Dacia NS 26.1-2, 1982, p. 59-75.

⁶ A. Vulpe, V. Drâmbocianu, *op.cit.*

⁷ E. Tudor, *op.cit.*, p. 74-75.

⁸ E. Zaharia, Comunicare la Institutul de Arheologie, 9 Aprilie 1982.

⁹ Eadem, Dacia NS 31.1-2, 1987, p. 21-49.

superior de la Odaia Turcului are un conținut identic cu cel de la Sărata Monteoru nivelul Ic4-1, iar prin prezența unor cioburi de “factură Schneckenberg”, nivelul Ic4-2 din așezarea eponimă a culturii se apropie oarecum de olăria din mormintele de la Năeni-Colarea.. Punerea în circulație a ceramicii Ic4-1 și Ic4-2 de la Sărata Monteoru nu a modificat divergența de opinii, punctele de vedere exprimate fiind păstrate¹⁰.

În acest cadru cercetările arheologice efectuate între 1988-2002 în stațiunea de la Năeni-Zănoaga – Cetatea 2 -, situată la circa 2,5 km vest de punctul Colarea, aduc noi date ce permit o reluare a întregii problematice. Fără a mai intra în detalii, rezultatele principale fiind de curând publicate¹¹, reamintesc situația stratigrafică de la Zănoaga – Cetatea 2 -, împreună cu principalele trăsături de ordin tipologic ale ceramicii descoperite. Cea mai veche depunere arheologică de pe Cetatea 2 a fost denumită Zănoaga I, în cadrul ei putând fi distinse două niveluri numite, de jos în sus, Ia și Ib. Materialul ceramic este reprezentat mai întâi prin ceramica de uz, caracterizată printr-o pastă în care s-a adăugat ca ingredient calcar pisat. Subliniez că, datorită faptului că stațiunea de la Năeni-Zănoaga se găsește amplasată pe o culme a masivului deluros Istrița constituit în principal din calcar cochilifer, la prima vedere ceramica de uz, cea mai numeroasă, pare a fi fost lucrată dintr-o pastă cu scoică pisată. Această specie ceramică nu mai apare începând cu nivelul Ic4-3, fiind înlocuită cu ceramica de uz lucrată dintr-o pastă în care s-au introdus cioburi pisate și nisip. Forma tipică pentru ceramica de uz din nivelele inferioare de la Zănoaga-Cetatea 2 este vasul de dimensiuni mari și mijlocii, cu profilul în “S” alungit, elementele de decor fiind reprezentate prin alveole sau creștături pe buză, segmente de brae alveolate plasate pe gât, proeminente aplicate sau organice așezate sub buze, mai rar tortițe ornamentale dispuse tot pe gât¹². În categoria intermediară, cu o pastă la care s-a folosit mai rar “scoica pisată” și ceva

mai bine arsă, intră vasele de provizii, dar și multe vase pântecoase, bitronconice, cu gât scurt trompetiform, uneori cu umărul marcat de un prag și cu proeminente sau tortițe tubulare, ultimele plasate la partea inferioară a recipientelor, castroanele cu un corp aproximativ emisferic și cu buza lățită. Din categoria fină, foarte expresivă, fac parte vasele de dimensiuni mai mici, lucrate dintr-o pastă de calitate, bine frământată și amestecată cu nisip fin, bine cernut. Vasele acestei categorii au fost arse cel mai adesea la negru, dar și la cărămiziu, având suprafața acoperită cu un slip lustruit. Formele categoriei fine sunt ceștile cu o toartă trasă din buză, castroanele emisferice, mai rar vasele bitronconice. O caracteristică a vaselor din această din urmă categorie este lipsa aproape totală a decoratiei, singurele ornamente întâlnite fiind cele plastice de genul unor mici proeminente aplicate sub marginile ceștilor, sau proeminente ori tortițe ornamentale plasate pe marginea castroanelor, uneori însoțite de perforații plasate în aceleași registre¹³. O formă singulară deocamdată este cupa cu picior¹⁴. La baza nivelului Zănoaga Ia au fost descoperite mai multe fragmente ceramice cu aspect străin. Este vorba mai întâi de un ciob, lucrat din pastă cu “scoici pisate”, ars la negru, decorat cu găuributon dar, spre deosebire de procedura caracteristică grupei Glina, împinse din afară spre interior¹⁵. Alte câteva fragmente au dispuse imediat sub margine segmente de brăuri înguste crestate sau alveolate sau benzi de impresiuni făcute cu unghia, cu un aspect apropiat de mediile Coțofeni. Mai notez un fragment de ceașcă decorată cu segmente de brăie dispuse vertical; fragmentul nu este foarte mare dar se pare că a provenit de la o ceașcă cu gura oblică. A doua depunere principală de pe Cetatea 2 de la Năeni-Zănoaga, denumiă Zănoaga II a putut fi și ea diferențiată stratigrafic în două nivele denumite de jos în sus IIa și IIb. Materialul ceramic este aproape identic celui din depunerea pe care o suprapune. Deosebirile constau mai întâi în preponderența scăzută a speciei cu “scoică pisată”. Formele de vase sunt aceleași, o frecvență crescută fiind observată în ceea ce privește castroanele emisferice, ale căror margini sunt acum lățite, teșite oblic spre interior sau îngroșate. O frecvență crescută se poate constata în ceea ce privește vasele

¹⁰ *Ibidem*; A. Vulpe, Starinar NS 40-41, 1991, p. 105-111; idem, în R. M. Boehmer, J. Maran (Hrs.), *Lux Orientes. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann*, Rahden 2001, p. 423; idem, în *Istoria Românilor*, vol. I, București 2001, p. 235, 250-254; aceleași idei fiind împărtășite și la J. Lichardus, J. Vladár, SIArch 44, 1996, p. 44-45.

¹¹ I. Motzoi-Chicideanu, Monica Șandor-Chicideanu, Materiale SN 1, 1999 (2001), p. 59-97.

¹² *Ibidem*, p. 75, fig. 14/1-3, 7.

¹³ *Ibidem*, p. 77-80, fig. 14/5, 8-9; 15/1-4, 6-9.

¹⁴ *Ibidem*, p. 81, fig. 15/5.

¹⁵ *Ibidem*, p. 83, fig. 14/4.

bitronconice cu umăr marcat și torți tubulare. Deosebirile cele mai evidente se evidențiază în grupul ceștilor, mai ales cele rezultate din maniera diferită de tratare a torților. Dacă nivelele Ia-Ib le lipseau ceștile cu două torți, începând cu nivelul IIa, dar mai ales în IIb unde abundă, apar cești cu două torți trase din buză, cu o formă asemănătoare, în nivelul IIb, pentru castroane la care apare și umărul marcat. În ceea ce privește torțile, acestea sunt acum numai supraînălțate, uneori fiind prevăzute cu o creastă sau, în nivelul IIb, cu “melc”¹⁶. Decorația vaselor, foarte rar întâlnită de altfel, rămâne în continuare plastică, alături de proeminențe aplicate apărând frecvent nervurile verticale pe pântecul vaselor bitronconice sau ale castroanelor, sau decorul “arici” la vasele de provizii. Există o grupă de recipiente constituită din castroanele cu corp aproximativ semisferic și cu marginile îngroșate, teșite sau lățite și care adesea prezintă pe buze nervuri scurte, torți false, proeminențe, orificii¹⁷. Ceramica din nivelele Ia-Ib nu are analogii directe, descoperirea fiind încă singura de acest fel. Unele asemănări, de ordin general, conduc către o apropiere de olăria grupei Glina, dar pentru această grupă nu avem încă la dispoziție o lucrare care să trateze în chip mulțumitor repertoriul de forme și decor al ceramicii ci doar prezentări generale, bazate pe material publicat selectiv¹⁸. În schimb ceramica nivelelor IIa-IIb este cu totul asemănătoare celei descoperite în “nivelul superior” de la Odaia Turcului¹⁹ sau în nivelele Ic4-1 și chiar Ic4-2 de la Sărata

Monteoru²⁰. Un castron găsit în mormântul 9 de la Năeni-Colarea își are corespondențe din cele mai bune în nivelele IIa-IIb de la Zănoaga. Nivelului Zănoaga-IIb îi sunt specifice forme de cești și castroane mai “evolute”, ce le-ar putea situa eventual la nivelul stilului Ic4-2, dar lipsa unor cioburi cu decor Schneckenberg mă îndeamnă la rezerve. Menționez însă ca la Zănoaga, la suprafața complexului de locuire au fost găsite 3 cioburi cu decor Schneckenberg, dar lipsindu-le un context arheologic clar nu pot fi luate în discuție. Pentru materialele de tip Odaia Turcului-Monteoru Ic4-2 au fost puse în evidență unele elemente ce par a proveni din aria Hatvan²¹, asemenea cioburi existând și la Năeni-Zănoaga, nivelele IIa-IIb. Așa cum și faptul că în nivelul IIa s-a descoperit o ceașcă fragmentară cu o toartă în bandă, trasă din buză și supraînălțată, lucrată din pastă locală și arsă la negru, dar cu un decor din împunsături triunghiulare mici, dispuse în șir pe umăr, cu unele analogii în mediu Nyírség. Pentru grupul castroanelor cu marginile decorate plastic s-au găsit analogii la sud de Dunăre, la Ezero în nivelele VII-IV sau și mai departe la Kastanas în nivelul 24, orin în medii Baden sau Coțofeni²². Alte materiale, în special aparținând utilajului litic (topoare din rocă dură, săgeți din silex cu baza scobită) indică o relație cu mediile “Katakombnaja”²³. Mi se pare important să atrag atenția, în cadrul restrâns al acestei discuții, asupra faptului că repertoriul de forme al nivelelor Ia-Ib se continuă, cu diferențele menționate, în nivelele IIa-IIb, iar de aici, principalele forme – vasul cu profil în “S”, ceașca cu torți în bandă trase din buză și supraînălțate, vasul bitronconic cu umăr și pântec marcat, cu torți tubulare la partea inferioară, castroanele semisferice – se continuă și în ceramica stilului Ic4-3, deosebirea principală, și de o semnificație specială, fiind apariția decorului imprimat în pastă, pe de-o parte, iar pe de altă parte prin frecvența crescută a unei forme noi – vasul askos și prin dispariția speciei ceramice cu “scoică pisată” în pastă. La Colarea, în mormântul 2 s-a descoperit un

¹⁶ *Ibidem*, fig. 16-18.

¹⁷ *Ibidem*, fig. 15/1,3-4, 6-8.

¹⁸ Definierea culturii a fost făcută de I. Nestor, pe baza săpăturilor în stațiunea eponimă, cf. I. Nestor, *Dacia* 3-4, 1926-1932, p. 226-252, idem, *BerRGK* 22, 1932 (1933), p. 69-73, unde este folosită noțiunea de Glina III-Schneckenberg. Sub aceeași denumire a mai fost odată prezentată, ținându-se cont de descoperirile mai noi, pe baza cărora se avansa ipoteza unei origini legate de manifestările de la Foltești și Cernavodă și a unei împărțiri în trei faze, dar subliniindu-se totodată necesitatea analizării datelor noi, cf. I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, București 1960, p. 98-99. Vezi și Gh. Bichir, *Dacia NS*, 6, 1962, p. 87-114; M. Petrescu-Dîmbovița, *Preistoria Alpina* 10, 1974, p. 227-289P. Roman, *PZ* 51.1, 1976, p. 26-42; idem, *SCIVA* 37.1, 1986, p. 38-39; C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței superioare*, București 1997, p. 29-87; R. Băjenaru, *SCIVA* 39.1, 1998, p. 3-22; A. Vulpe, *op.cit.*

¹⁹ E. Tudor, *op. cit.*, fig. 7-9.

²⁰ E. Zaharia, *op.cit.*, fig. 3/1, 3; 4/1-12; 5/1-4, 7-11; 9/1-2, 5; fig. 10; fig. 11/5;

²¹ R. Băjenaru, *SCIVA* 47.3, 1996, p. 313-323.

²² I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu, *op.cit.*, p. 81.

²³ Aceste materiale urmează a face obiectul unui studiu aparte de aceea doar le menționez aici.

askos²⁴, formă care nu a fost identificată nici la Odaia Turcului nici în nivelele vechi de la Năeni-Zănoaga, unde însă apar în depunerile, foarte subțiri și în mare măsură deranjate, cu ceramică de stil Ic4-3. Pe baza askosului, cu analogiile sale din Țara Bârsei, unele morminte de la Colarea, pot fi puse în relație cu stilul/faza Ic4-2. Aș mai adăuga că vasul bitronconic, cu corp bombat, umăr și pântec marcate prin praguri, cu torți tubulare la partea inferioară și gura trompetiformă, specifice nivelelelor Zn.Ia-Ib-Zn.IIa-IIb, este de fapt “strămoșul” vasului de ofrandă – *Spendegefäß* – specific ceramicii monteorene începând cu “faza” Ic4-3. Din toate aceste motive mi se pare mai justificat a vedea nivelele Zănoaga Ia-Ib, urmate de cele cu ceramică mai evoluată de tip Ic4-1/-2 de la Odaia Turcului și Sărata Monteoru ca ilustrând o etapă de formare, în doi timpi – faza Zănoaga (= nivelele Zn.Ia-Ib) și faza Ic4-1/2 (nivelele Zn.IIa-IIb)-, a olăriei monteorene, distinctă de “faza”/stilul Ic4-3, moment în care apare, ca element de noutate și definitoriu în același timp, tehnica decorului imprimat în pasta vasului.

Situarea într-un cadru cronologic mai larg a acestei etape nu este o problemă lipsită de dificultăți. Un prim punct de reper este constituit din descoperirea unor materiale Cucuteni B târzii la Sărata Monteoru, unde sunt suprapuse imediat de nivelul Ic4-1²⁵. Ceramică pictată Cucuteni B a fost descoperită și sub depunerile monteorene de la Băești-Aldeni²⁶. Materiale asemănătoare au mai fost descoperite și la Pietroasele-*Gruiu Dării*, asociate cu altele atribuite culturii Cernavodă I²⁷. Cu ani în urmă în așezarea de la Berca, pe malul drept al Buzăului, la baza unei depuneri cu material Ic4-3, a fost descoperită o vatră sub a cărei crustă se găsea, spart pe loc, un vas bitronconic, cu marginea simplă ușor răsfrântă, decorat cu un motiv “în rețea” pictat cu negru pe gălbui-cărămiziu²⁸. O foarte bună analogie pentru

decorul acestui vas se poate găsi în stațiunea de la Foltești-*Ruptura*²⁹ sau în descoperirile tripoljene târzii de tip Usatovo, unde asemenea vase apar asociate cu vase cu profilul în “S” lucrate dintr-o pastă cu “scoică pisată”³⁰, unele dintre ele cu totul identice unor vase descoperite la Năeni-Zănoaga în nivelele Zn. I-II. Ceramică cucuteniană a mai fost găsită cu mai multă vreme în urmă la suprafața stațiunii de la Homorâciu, pe Teleajen³¹. Se conturează astfel o arie în zona de dealuri a nord-estului Munteniei, unde, sub depunerile monteorene, unele dintre ele dintre cele mai vechi cum este cazul la Sărata Monteoru sau Berca, este documentată o locuire cucuteniană târzie, uneori cu materiale Cernavodă I³². Acest fapt nu mai poate fi astăzi lăsat la o parte în discuția privind constituirea grupei/culturii Monteoru. O prezență cernavodeană mai este documentată prin cele câteva morminte descoperite relativ recent la Gherăseni, foarte aproape de zona deluroasă amintită³³, sau la Movilița³⁴. Tot în această arie pot fi plasate și cele mai multe dintre mormintele din tumulul 2 de la Bolotești³⁵. Importanța acestor descoperiri, pentru problema

României din București, unde, din păcate, i-am pierdut urma.

²⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, *Dacia* NS 18, 1974, fig. 42/5, 7-8.

³⁰ V. Dergačev, *Bestattungkomplexe der späten Tripolje-Kultur*, AVA 45, Mainz 1991.

³¹ Gh. Petrescu-Sava, I. Nestor, *RPAN* 2-4, 1938-1940, p. 81-82, unde înafara descoperiri de la Homorâciu mai sunt menționate “*alte două stațiuni*”. Recent V. Teodorescu menționează ceramică Cucuteni B pe vârful “Cetățuia”, de pe teritoriul satului Cernești, cf. V. Teodorescu, sub voce *Cernești*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei vechi a României*, vol. I A-C, București 1994, p. 292. Cum satul Cernești se află foarte aproape de Homorâciu, este posibil să fie vorba de același punct.

³² Vezi mai nou pentru cultura Cernavodă I, I. Manzura, *Cernavoda I culture*, în vol. Lolita Nikolova, *The Blakans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper Age and Early Bronze Age (Fourth and Third Millenia BC)*, BAR InterSer 791, Oxford 1999, p. 95-174.

³³ M. Constantinescu, *Mousaios* 4, 1994, p. 105-115.

³⁴ I. Manzura, *op.cit.*, harta 7.1, nr. 19. Tot acolo este trecută și stațiunea de la Gura Vitioarei, la nr. 18. Și pentru această din urmă stațiune situația este ca cea de la Cernătești, vezi supra nota 32.

³⁵ C. Buzdugan, V. Bobi, N. Cernea, *SCIVA* 38.3, 1987, p. 224-232.

²⁴ A. Vulpe, V. Drâmbocianu, *op.cit.*, p. 176, fig. 8/1a-b, p. 184, nota 31, unde se trimite pentru analogii la descoperirea de la Sfântu Gheorghe-*Örkö*.

²⁵ I. Nestor, E. Zaharia, *Dacia* NS 12, 1968, p. 27.

²⁶ Gh. Ștefan, *Dacia* 5-6, 1935-1936, p. 143, fig. 4/1-3, 6-8; 5/3-5, 7-8.

²⁷ V. Dupoi, Fl. Preda, *AUB Seria Istorie*, 26, 1977, p. 5-12; V. Dupoi, V. Sârbu, *Pietroasele-Gruiu Dării. Incinta dacică fortificată I*, Buzău 2001, p. 46-48, fig. 8; 117; 118.

²⁸ Săpături inedite 1975 și 1977, I. Motzoi-Chicideanu în cadrul fostei DPCN. Vasul a fost predat în 1975 la Muzeul Național de Istorie a

aparitiei culturii Monteoru, nu i-a scăpat lui Ion Nestor³⁶, dar remarcile sale au fost trecute cu vederea. Cred că astăzi, când documentarea a sporit, se impune reluarea acestei direcții de cercetare pornind mai întâi de la un examen amănunțit al materialelor.

În aria monteoreană sunt binecunoscute mormintele cu ciste din piatră³⁷. Aș atrage atenția mai întâi asupra celor de la Mlăjeț, din al căror inventar fac parte două cești askoide³⁸ cu bune analogii în mediul Zimnicea, dar și în câteva morminte cum sunt cele de la Aldești³⁹, Răcăciuni⁴⁰, Brăilița⁴¹ sau Jamnaja târzie de la Glubokoe⁴² la gurile Dunării sau în Bărăgan, la Smeeni⁴³. Prezența acestor vase în zona de curbură a Carpaților și chiar mai departe a fost explicată ca rezultat al relațiilor dintre comunitățile Zimnicea de pe valea Dunării și vecinii lor de la nord⁴⁴. Orizontului mai sus conturat, caracterizat prin ceramica cucuteniană târzie/cernavodeană I i se mai adaugă acum elemente Zimnicea și, prin ele, relații cu înmormântările Jamnaja, întregul ansamblu constituind un posibil *terminus post quem* pentru debutul fenomenului Monteoru. Relația dintre aceste descoperiri și grupa Monteoru este foarte bine pusă în evidență și prin distribuția chorologică a descoperirilor monteorene timpurii – de “tip Ic4-1/Odaia Turcului” -, care prin stațiunile de la Țâța, Costeștii din Vale, Odaia Turcului, mormântul în cistă de la

Movila, așezările de la Năeni-Zănoaga, Sărata Monteoru, Poiana⁴⁵ la care se pot adăuga, cu anumite rezerve, descoperirile de la Băleni⁴⁶, Gorgota⁴⁷, unele materiale de la Cârломănești, Săpoca⁴⁸, Coroteni⁴⁹, suprapune aria descoperirilor Cucuteni B/Cernavodă I din zona dealurilor Munteniei de nord-est (Fig. 1). O problemă aparte în acest context o constituie grupul descoperirilor Edineț⁵⁰. Cu o arie restrânsă și, deocamdată, cu un număr redus de descoperiri, între care și un mic cimitir plan cu morminte în ciste din piatră la Brânzeni, această grupă, ce a fost prezentată drept “cultura Edineț”, își găsește bune analogii pentru repertoriul său ceramic în descoperirile monteorene vechi, mai precis în cele aparținând stilului Ic4-2. În zona intermediară dintre acest grup și descoperirile de stil Ic4-1/2 se plasează locuirea “Foltești II” de la Bogdănești, din al cărei conținut se pot remarca mai multe fragmente ceramice⁵¹ ce își pot găsi apropieri în olăria de la Năeni-Zănoaga, lipsind însă ceștile cu toartă trasă din buză. Aceleași elemente permit într-o oarecare măsură și o apropiere de inventarul mormântului de la Aldești. Poziția extrem nord-estică a grupului Edineț poate părea

³⁶ I. Nestor, *op.cit.*, p. 102, unde afirmă cu claritate: “Cultura Monteoru este cunoscută mai ales prin săpăturile îndelungate făcute la Sărata Monteoru, dar și în alte locuri, de ex. La Poiana pe Siret, Costișa etc. Ea s-a format pe fondul Glina III-Schneckenberg, desprinzându-se anume din faza inițială a acestui complex și asimilând eventual elementele Cucuteni B (variantea Monteoru) din regiunea de dealuri de la cotul Carpaților” (sn.).

³⁷ I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, SCIVA 51.1-2, 2000, p. 3-70.

³⁸ P. Roman, SCIVA 37.1, 1986, p. 35 și fig. 2/1-2.

³⁹ *Ibidem*, p. 49, fig. 4/4-7.

⁴⁰ Ersilia Tudor, SCIV 24.2, 1973, p. 283-289, fig. 2-3.

⁴¹ N. Harțușe, Fl. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila 1976, p. 163-164, nr. 330 și, foarte probabil, nr. 332.

⁴² A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin 1976, pl. 33/6.

⁴³ N. Simache, V. Teodorescu, *Materiale* 8, 1962, p. 278, fig. 3/3.

⁴⁴ I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, *op.cit.*, p. 23-25 și harta de la fig. 10.

⁴⁵ I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, *op.cit.*, p. 20-21.

⁴⁶ T. Muscă, *Lucrările simpozionului de arheologie, Târgoviște 1996*, p. 79-80.

⁴⁷ În punctul “La cazan” au fost salvate 4 morminte de inhumație în ciste din piatră, aflate sub o movilă. Cf. T. Muscă, raport la A XXVI-a sesiune națională de rapoarte privind săpăturile arheologice din 1991, Iași 1992.

⁴⁸ A. Oancea, V. Drâmbocianu, SCIVA 28.4, 1977, p. 510, fig. 1/6; 3/3; 6/1, 4. Considerate de cei doi autori drept “Glina-Schneckenberg”, au fost ulterior contestate de A. Vulpe, V. Drâmbocianu, *op.cit.*, p. 185 și nota 33.

⁴⁹ V. Bobi, VranceaStCom 8-10, 1991, p. 320, unde se afirmă: “La Coroteni, tot stațiune complexă, a fost identificată cultura Glina III-Schneckenberg ce aparține bronzului timpuriu și o așezare care începe cu cea mai timpurie etapă de locuire a culturii Monteoru – Ic4 unde se remarcă un aspect deplin cristalizat”.

⁵⁰ V. Dergačev, *Moldavija i sosednje teritorij v epohu bronzy (Analiz i karakteristika kul’turnyh grupi)*, Chișinău 1986, p. 111-120 fig. 26-27, cu această ocazie fiind discutate apropierea cu grupele Glina-Schneckenberg, Periam-Mokrin-Pančevo, Hatvan, Mureș, Vinkovci-Somogyvár, dar și Monteoru.

⁵¹ Marilena Florescu, C. Buzdugan, *Arh Mold* 7, 1972, fig. 14-16.

în această perspectivă mai puțin insolită, dar trebuie recunoscut că mai sunt necesare și alte descoperiri, mai clare în spațiul dintre Curbura Carpaților și grupul de pe Prut. Oricum se conturează deja o arie caracterizată printr-un repertoriu ceramic propriu, în care se evidențiază ceștile cu torți trase din buză, supraînălțate și prevăzute cu creastă, câteva vase askoide de sorginte Zimnicea și obiceiul depunerii morților în ciste din piatră.

Pe baza relațiilor cu medii învecinate, mormintele în cistă din Țara Bârsei, zona Dâmbovița-Muscel și Subcarpații de Curbură se pot plasa într-un interval cuprins, în linii mari, între 3000-2200 BC, noțiunea de “orizont al mormintelor în cistă” fiind lipsită de teme⁵². Dacă cele mai vechi înmormântări de acest fel sunt, foarte probabil prin structura lor megalitică, în legătură cu mormintele Culturii Amforelor Sferice sau cu unele amenajări funerare usatoviene din stepele nord-pontice de posibilă influență Kemi-Oba sau nord-caucaziană⁵³, dincolo de Carpați este de așteptat ca această practică funerară să dureze până într-un moment corespunzător etapei Reinecke Bz A1, cum pare a fi cazul mormintelor în cutii din piatră descoperite la Căndești și despre care se afirmă că apar la începutul fazei Monteoru Ic3⁵⁴, moment în care tot la Căndești sunt semnalate și primele morminte cu catacombă⁵⁵, pentru unele dintre ele, prin anumite elementele de inventar – cataramele discoidale din os, psaliile din categoria *Scheibenkebel*, “dălțile”, în fapt securile plate, de tip Kostroma -, fiind evidentă relația cu grupa Mnogovalikovaja⁵⁶. Relația comunităților monteorene cu această din urmă grupă arheologică a durat în timp în cursul fazei Ia, un vas Mnogovalikovaja cu totul tipic fiind descoperit printre resturile incendiate ale unei locuințe aparținând nivelului corespunzător de la Năeni-Zănoaga/Cetatea 1. În sistemul cronologiei relative faza Ia a culturii Monteoru poate fi situată pe un palier corespunzător etapei

Reinecke Bz A1, căci în unele inventare funerare ale cimitirului 4, atribuit fazei următoare Ia, se cunosc câteva piese de port cum sunt colții de mistreț și, mai ales, perlele din “faianță”, de fapt pastă sticloasă,⁵⁷ cu totul specifice mediilor Nitra-Aunjetitz⁵⁸, Otomany-Kostany⁵⁹ sau Mierzanowice⁶⁰ ce se încadrează în această vreme. Credița mai veche, conform căreia aceste piese de port ar documenta relația cu vremea mormintelor-put de la Micenae (așa numita *Schachtgräberzeit*)⁶¹ este cu totul depășită astăzi, trebuind a fi abandonată. În realitate, dacă a existat o asemenea relație a comunităților monteorene cu zona egeeană, ea trebuie plasată mai degrabă la sfârșitul culturii, cândva către sfârșitul fazei Ib, în acele stațiuni în care se poate pune în evidență și o contemporaneitate cu grupa Noua, cum este cazul din nou la Năeni-Zănoaga/Cetatea 1⁶² sau la Cărlomănești-La arman⁶³.

În ultimele decenii datele radiocarbon pentru epoca bronzului european, și nu numai, s-au înmulțit concomitent cu perfecționarea tehnologiei prelucrării probelor și a procedeelelor de calibrare. Astăzi dispunem de câteva mii de

⁵⁷ Ligia Bârzu, Dacia NS 22.1-2, 1989, p. 39-78.

⁵⁸ J. Vladár, *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči*, Bratislava 1973; B. Zich, *Studien zur regionalen und chronologischen Gliederung der nordlichen Aunjetitzer Kultur*, Vorgeschichte Forschungen 20, Berlin-New York 1996; M. Bartelheim, *Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen*, UPA 46, Bonn 1998; J. Bátor, *Das Gräberfeld von Jeřovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken*, PAS 16, Kiel 2000.

⁵⁹ J. Pástor, *Čana a Valaliky – pohrebiska za staršej doby bronzovej*, Košice 1978; L. Olexa, *ArhRozhl* 39.3, 1987, p. 255-275; Emily Schalk, *Das Gräberfeld von Hernádkak. Studien zum Beginn der Frühbronzezeit im nordöstlichen Karpatenbecken*, UPA 9, 1992.

⁶⁰ S. Kadrow, Anna i J. Machnikowie, *Iwanowice stanowisko Babia Góra II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków 1992.

⁶¹ E. Zaharia, Dacia NS 37, 1993, p. 38. Vezi și T. Bader, în *Orientalisch-Ägäische Einflüsse in der europäischen Bronzezeit*, RGZM Monographien 15, Bonn 1990, p. 181-205, care reia întreaga discuție a pieselor “miceniene” din stațiunile epocii bronzului de la nord de Dunăre.

⁶² I. Motzoi-Chicideanu, Monica Șandor-Chicideanu, Dacia NS 38-39, 1994-1995, p. 19-40;

⁶³ I. Motzoi-Chicideanu, Despina Gugiu, *Un mormânt din epoca bronzului descoperit la Cărlomănești-La arman*, sub tipar la SCIVA.

⁵² I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, *op.cit.*, p. 32-48.

⁵³ A. Häusler, *ZfA* 28.2, 1994, p. 191-246.

⁵⁴ Cum este cazul la Căndești, cf. Marilena Florescu, în R. Vulpe (ed.), *Actes du IIe Congrès international de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, București 1980, p. 81-83. Dar trebuie subliniat faptul că nici la Căndești, nici în altă parte, nu au fost încă descoperite morminte Ic4.

⁵⁵ M. Florescu, A. C. Florescu, *Materiale* 15 (Brașov), 1983, p. 113.

⁵⁶ E. Sava, *Thraco-Dacica* 12.1-2, 1991, p. 15-37.

astfel de date care sporesc cantitativ, dar mai ales calitativ. Consecința directă imediată a acestei acumulări de datări radiometrice este revizuirea de pe aceste baze a diferitelor sisteme cronologice propuse de-a lungul timpului, a redefinirii unor perioade și, nu în ultimul rând, a rediscutării unor termeni considerați consacrați, în special a celui de “cultură”. Dar nu este locul aici pentru o discuție atât de amplă deloc lipsită de dificultăți. Mă rezum doar la a discuta implicațiile privind cronologia absolută a culturii Monteoru, pornind de la relațiile culturale schițate și de la câteva serii de date¹⁴C.

Pentru cultura Monteoru nu dispunem deocamdată decât de două date radiocarbon obținute prin procesarea în laboratorul de la Berlin a două probe provenite din nivelele Ic3 și Ic2 din stațiunea eponimă⁶⁴. Datele lor calibrate sunt contradictorii, căci după cum reiese din cele două probe: Bln-3065 [Sărata Monteoru așezare nivel Ic3], calibrat cu programul OxCal v3.5, 2200-1970 BC în domeniul 1 sigma, respectiv 2280-1880 BC în domeniul 2 sigma și Bln-4619 [Sărata Monteoru areal 2, nivel Ic2 (1949)], calibrat cu programul OxCal v3.5, 2470--2310 BC pentru domeniul 1 sigma și 2570-2230 BC pentru domeniul 2 sigma (Fig. 2/A-B), ar rezulta că nivelul Ic2 este mai vechi decât cel Ic3 ! În lipsa unei serii mai largi pentru cultura Monteoru, care să cuprindă și probe aparținând etapelor de început suntem siliți să ne raportăm indirect la serii de date ¹⁴C din alte medii culturale cu care comunitățile monteorene au fost în contact de-a lungul timpului.

Pentru manifestările – așezări, morminte – tripoljene târzii dispunem de numeroase date ¹⁴C, unele cu deviații standard prea mari pentru a mai fi astăzi folositoare, astfel că am selectat un stoc alcătuit din 18 date provenite din cimitirul de la Dancu 2, mormântul 2⁶⁵, așezările de la Gorodsk⁶⁶, Gorodișče și Horodiștea⁶⁷, Majaki, Trojaniv și Žvanjec⁶⁸ din cimitirul de la Usatovo⁶⁹. Înscrise ele se înscriu între 3500-

2800 BC (Fig. 3/A). Cu câțiva ani în urmă a fost cercetat kurganul *Akkiembetskiy* lângă localitatea Zatoka, situată pe malul Mării Negre, chiar la ieșirea limanului Nistrului. Săpăturile au surprins o foarte bună succesiune de înmormântări aparținând grupelor Usatovo, Kemi-Oba, Jamnaja-Bugeac și Mnogovalikovaja. Cu această ocazie, din 6 morminte și un complex de cult cu craniu de cal toate aparținând grupei usatoviene, au fost prelevate 11 probe pentru determinări cu ¹⁴C⁷⁰. Calibrarea rezultatelor este oarecum surprinzătoare, căci datele se plasează între 2900-2200 BC (Fig. 3/B), ceea ce reprezintă o datare sensibil mai târzie pentru complexele usatoviene de la Zatoka, decât pentru probele care au folosit “*long-lived materials*”, cum este cazul pentru celelalte date. Seria întregă de date ¹⁴C de la *Zatoka-Akkiembetskiy Kurgan* prezintă o importanță cu totul aparte fiind vorba de un obiectiv multi-cultural atent cercetat, dar elementele noi pe care le aduce din punctul de vedere al cronologiei absolute, vor putea fi rejudicate abia după publicarea integrală a situației arheologice propriu zise, inclusiv a materialelor. Pentru discuția de față se poate reține faptul că la începutul mileniului III a.Chr. grupa usatoviană era manifestă.

O foarte bună serie, alcătuită din cinci date radiocarbon, pe care o folosesc este cea provenită din complexul A 136, un mormânt de animal, de la Kuczkowo, din Polonia⁷¹. Mormântul aparține cu certitudine Culturii Amforelor Sferice în al cărei areal asemenea înmormântări sunt un fapt obișnuit. Din însumarea datelor respective reiese pentru Complexul A136 dela Kuczkowo un interval cuprins între 3300-2900 BC (Fig. 4/A). Subliniez faptul că mormântul de bovină de la Kuczkowo face parte dintre monumentele târzii

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Proba Le-1054, cf. J. Bojadziej, *StPraeh* 11-12, 1992, p. 389-406.

⁶⁶ Proba GrN-5099, *ibidem*.

⁶⁷ Probele GrN-5088 și, respectiv Hd-14785, Hd-15024, cf. M. Mantu, *SCIVA* 46.3-4, 1995, p. 213-235.

⁶⁸ M. Y. Videiko, în A. Kosko (ed.), *The foundation of radiocarbon chronology of cultures between the Vistula and Dnieper: 3150-1850 BC*, *Baltic-Pontic Studies* 7, 1999, p. 34-71

⁶⁹ S. Forenbaher, *Antiquity* 67, 1993, p. 218-256.

⁷⁰ Marzena Szmyt, I. T. Chernyakov, în A. Kosko, *op.cit.*, p. 198-202. Probele au fost prelevate din 7 complexe ordonate stratigrafic de către autorul săpăturii în trei grupe după cum urmează: probele Ki-6800 Ki-6801, dintr-un complex de cult cu craniu de cal, în grupa I, probele Ki-6802, Ki-6803 din M. 6, Ki-6804 din M. 9 și Ki-6805 din M. 10 în grupa II, probele Ki-6809 din M. 23 și Ki-6810 din M. 24 în grupa III, pentru probele Ki-6806-6808 din M. 7 nefiind stabilită grupa. Cu excepția probei Ki-6806 pentru care s-a folosit lemn, toate celelalte au avut ca material oase..

⁷¹ Marzena Szmyt, în A. Kosko, *op.cit.*, p. 211-220.

ale Culturii Amforelor Sferice⁷². O altă serie utilă pentru discuția de față este cea alcătuită din șapte probe prelevate din nivelul III al așezării Ezerovo de la Kiten-Urdoviza, pe malul Mării Negre în Bulgaria⁷³. Suma probabilităților se plasează pentru nivelul III al așezării menționate în intervalul 2900-2400 BC (Fig. 4/B). Din comparația însumării celor două serii de date apare cu limpezime raportul dintre înmormântările Culturii Amforelor Sferice și cele cu ciste de piatră dar și cu vase de tip Zimnicea/Ezerovo de la Curbura Carpaților. Se conturează astfel posibilitatea ca începutul culturii Monteoru, ilustrat prin faza Zănoaga (= nivelele Zn Ia-Ib de la Năeni), să poată fi plasat la începutul mileniului III a. Chr. În aceiași vreme ar trebui plasat și începutul grupei Glina. Pentru această din urmă cultură, căreia îi lipsesc date radiocarbon proprii, prin comparații cu medile culturale cu care a intrat în contact s-a apreciat o evoluție cel mai probabil în intervalul 2650-2450 BC, cu același prilej nivelul superior dela Odaia Turcului fiind considerat ca un *terminus ante quem* pentru sfârșitul culturii Glina⁷⁴. Dar este evident acum, după săpăturile de la Năeni-Zănoaga, că succesiunea stratigrafică de la Odaia Turcului nu mai are valoarea indiscutabilă ce i-a fost acordată, în același sens pledând și unele materiale ceramice de factură Ic4-1/-2 descoperite în stațiuni Glina târzii din sudul Munteniei sau Oltenia⁷⁵. Cred că avem tot temeiul să reconsiderăm posibilitatea unei evoluții paralele a grupei Glina și a comunităților monteorene incipiente, ale căror arii s-au intersectat la un moment dat în zona de contact dintre dealuri și câmpia înaltă a Târgoviștei. Pentru grupa Schneckenberg este mai greu de schițat o limită superioară, dar aceasta nu poate fi cu mult mai târzie decât cea a culturii Glina, fiind precedată în Țara Bârsei de descoperiri de “tip Zăbala”, sfârșitul ei fiind ceva mai târziu, foarte posibil imediat înainte de apariția stilului Monteoru Ic4-3/Ic3. Odată cu apariția noului stil ceramic în aria Monteoru sunt semnalate și primele morminte cu catacombă, a

căror prezență este documentată și pentru faza Ic2⁷⁶. De altfel la confinele ariei monteorene asemenea morminte sunt de mai multă vreme cunoscute la Smeeni⁷⁷ și Matca, în ultimul caz asociate cu ceramică Ic3⁷⁸. Cele mai vechi morminte cu catacombă par să fie deocamdată cele din stepa kalmikă, dintre Caspica și Don, pe care seriile datelor ¹⁴C de la Zunda Tolga și Canalul Čjurgaj le plasează pe la 2700 BC⁷⁹. Desigur că apariția mormintelor cu catacombă dincoace de Prut este de așteptat să fie ceva mai târzie, deși nu cu mult. Cum datele din stepa kalmikă sunt de mai puțină utilitate, folosesc seria de date radiocarbon pentru mormintele cu catacombă din tumulii de lângă Ordžonikidze, din zona lacului de acumulare Kakhovka, în Ucraina⁸⁰. Cele 20 de date ¹⁴C se înscriu într-un interval cuprins în linii mari între 2500-1900 BC (Fig. 5). Am văzut deja că în câteva stațiuni monteorene s-au descoperit materiale tipice culturii Mnogovalikovaja, în al cărei areal sunt documentate atât morminte cu ciste din piatră, cât și cu catacombă⁸¹. Tradițional cultura Mnogovalikovaja a fost plasată în secolele XVII-XV/XIV a. Chr.⁸². O serie de date radiocarbon din mormintele Mnogovalikovaja de la Svatovo⁸³, Zatoka-Akkiembitskiy Kurgan⁸⁴, Mironivka⁸⁵ sau Ișeevo⁸⁶ plasează aceste monumente între 2500-1500 BC (Fig. 6/A). Recent V. Trifonov, folosind date ¹⁴C, a stabilit pentru grupa Mnogovalikovaja o evoluție între 2300-1800 a. Chr., corespunzând în bună măsură perioadelor Reinecke Bz A1 și A2 din Europa Centrală⁸⁷. În ultima vreme, luând în

⁷⁶ Vezi supra nota 56.

⁷⁷ N. Simache, V. Teodorescu, *Materiale* 8, 1962, p. 273-282.

⁷⁸ M. Brudiu, *Thraco-Dacica* 6.1-2, 1985, p. 31-36.

⁷⁹ N. I. Shishlina, A. L. Aleksandrovsky, O. A. Chichagova, J. Van der Plicht, *Antiquity* 74, 2000, p. 793-799.

⁸⁰ A. V. Nikolova, în A. Kosko, *op.cit.*, p. 103-128.

⁸¹ E. Sava, *Kul'tura mnogovalikovoj keramiki Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Chișinău 1992, p. 64-100.

⁸² *Ibidem*, p. 170-175.

⁸³ J. Bjadziev, *StPraeh* 11-12, 1992, p. 389-406.

⁸⁴ M. Szmyt, I. T. Chernyakov, *op.cit.*, p. 196-210.

⁸⁵ V. I. Klochko, în A. Kosko, *op.cit.*, p. 163-195.

⁸⁶ S. S. Berezanskaja, *Usovo Ozero. Poselenie srubnoj kul'tury na Severskom Donce*, Kiev 1990, p. 104.

⁸⁷ V. A. Trifonov, în *Bronzovyj vek Vostočnoj Evropy: harakteristika kul'tur, hronologija i periodizacija*, *Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii "K stoletiju periodizacii V. A.*

⁷² Eadem, în vol. B. Hänsel, J. Machnik (Hrsg.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v. Chr.)*, PAS 12, München-Rahden 1998, p. 221-232.

⁷³ J. Görzdorf, J. Bojadziev, *Eurasia Antiqua* 2, 1996, p. 105-173.

⁷⁴ R. Băjenaru, *SCIVA* 49.1, 1998, p. 3-22.

⁷⁵ I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, *op.cit.*, p. 20 și nota 60.

considerare și unele date radiocarbon, E. Sava a revenit asupra cronologiei absolute, plasând cultura Mnogovalikovaja între 2100-1800 a. Chr., socotind că între Prut și Nistru a putut dura chiar până spre 1700/1600 a. Chr.⁸⁸

Câteva cuvinte trebuiesc spuse și despre ultima parte a evoluției culturii Monteoru. În această privință există în principal două puncte de vedere. Conform celui mai vechi, etapa finală a culturii Monteoru este reprezentată de “faza Balintești-Gârbovăț” definită pe baza cimitirului de la Balintești-Cioinagi și a nivelului inferior din sălașul de la Gârbovăț⁸⁹. Alți specialiști consideră în schimb că atât întreaga așezare-sălaș de la Gârbovăț, cât și cimitirul de la Balintești-Cioinagi aparțin culturii Noua⁹⁰. O perspectivă aparte a fost schițată de A. Oancea care, pe lângă “contopirea” fazelor Monteoru IIB și Balintești-Gârbovăț într-una singură⁹¹, încerca, în principal pe baza unei stratigrafii orizontale a cimitirului de la Pietroasa Mică, dar și pe prezența unei specii ceramice decorate cu Besenstrich, să explice dispariția culturii Monteoru prin apariția aspectului cultural Petrișoru-Racovițeni pe care îl socotea a fi de origine răsăriteană⁹². O examinare critică a opiniilor lui A. Oancea, laolaltă cu discutarea unor materiale din ultimul nivel de pe Cetatea 1 de la Năeni-Zănoaga au permis identificarea unui nivel de locuire Monteoru, caracterizat de un repertoriu ceramic specific stilului IIB, dar asociat însă cu serie de elemente de factură Noua – torți supraînălțate cu buton -, apoi cu

specia ceramică cu suprafața brăzdată de striuri, în același nivel fiind descoperiți și 2 omoplați cu cavitatea glenoidă crestată. Conform acestui nou punct de vedere, cimitirul de la Balintești-Cioinagi și așezarea-sălaș (cenușar) de la Gârbovăț, alături de altele similare lor, documentează începutul culturii Noua în sudul Moldovei, în același timp cu o etapă Monteoru finală existentă doar în zona deluroasă a Munteniei de NE, așa cum poate fi văzut la Năeni-Zănoaga, Berca sau, mai nou, la Cârломănești-La arman⁹³. Cultura Noua a fost datată tradițional “între mijlocul (mai probabil a doua jumătate) a secolului al XIV-lea și mijlocul (eventual a doua jumătate) a secolului al XII-lea î. e. n.”⁹⁴. Reexaminarea documentării arheologice și folosirea unor date radiocarbon, e drept nu prea numeroase pentru descoperiri Noua propriu zise, a dus la modificarea acestei cronologii absolute în sensul unei datări mai timpurii⁹⁵. Pentru grupa Noua există șase date ¹⁴C pentru așezările de la Mahala și Crasnaleuca⁹⁶ care se înșiruie între 1600 și 1200 BC (Fig. 6/B)). Dacă proba Bln-1086, cu o deviație standard de ±100, este oarecum discutabilă, celelalte sunt cu totul acceptabile și obligă la o datare mai timpurie a începuturilor culturii Noua, cel puțin în jurul anului 1600 a. Chr.

Rezumând cele expuse deja se poate schița un cadru general pentru cronologia absolută a culturii Monteoru. Pot fi astfel distinse câteva paliere cronologice, ce nu înseamnă câtuși de puțin “etape” ale evoluției culturii Monteoru, ele fiind doar intervale de timp deduse din relațiile cu mediile învecinate datate cu radiocarbon, după cum urmează:

Gorodcova bronzovogo veka južnoj Vostočnoj Evropy”, Samara 2001, p. 71-82 și tabelul cronologic de la sfârșit. Pentru cronologia absolută a perioadelor Reinecke Bz A1-2 vezi mai nou R. Krause, în K. Randsborg (ed.), *Absolute chronology. Archaeological Europe 2500-500 BC*, Acta Archaeologica 67, 1996/Acta Achaologica Supplementa 1, 1996, p. 73-86; K. Rassmana, în K. Randsborg, *op.cit.*, p. 199-209; J. Müller, în J. Bátor, J. Peška (Hrsg.), *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei*, Nitra 1999, p. 113-126.

⁸⁸ E. Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung späbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten*, PAS 19, Kiel 2002, p. 220.

⁸⁹ E. Zaharia, Dacia NS T, 1963, 139-176.

⁹⁰ A. C. Florescu, CCDJ 9, 1991, p. 27-28 pentru cimitir și 69-73 pentru așezare; M. Florescu, A. C. Florescu, ArhMold 13, 1990, p. 49-102.

⁹¹ A. Oancea, SCIVA 31.4, 1980, p. 615-621.

⁹² Idem, Dacia NS 25, 1981, p. 131-191.

⁹³ I. Motzoi-Chicideanu, Monica Șandor-Chicideanu, Dacia NS 38-39, 1994-1995, p. 39-40; I. Motzoi-Chicideanu, *Observații asupra cimitirului din epoca bronzului de la Pietroasa Mică*, pe Internet la adresa http://www.archaeology.ro/imc_artrja.htm, 1997. Vezi și supra nota 61 pentru descoperirile recente dela Cârломănești.

⁹⁴ S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București 1978, p. 159 și tabelul cronologic de la p. 190.

⁹⁵ E. Sava, *op.cit.*, loc. cit., unde își expune noul punct de vedere referitor la sincronizarea culturii Noua cu grupele dintre Tisa și Nistru, dar și cu Egeea sau spre Ural, plasând-o în intervalul sec. XVI-XIII a. Chr.

⁹⁶ I. Motzoi-Chicideanu, Despina Gugiu, *op.cit.*, lista datelor ¹⁴C.

A - 3000 – 2500 BC, reprezintă intervalul în timpul căruia în Subcarpații din nord-estul Munteniei, la scurtă vreme după locuirea cu materiale amestecate Cucuteni B/Tripolje târziu⁹⁷ și Cernavodă I și, destul de probabil că pe baza lor, se constituie fenomenul Monteoru cu cea mai veche expresie a sa documentată deocamdată doar prin nivelele Zănoaga Ia-Ib /faza Monteoru-Zănoaga. În nivelul Zănoaga Ia apar și cioburi cu analogii la Zăbala, dar “cultura Zăbala” este încă cu totul insuficient documentată⁹⁸. Tot acum la Curbura Carpaților apar și cele dintâi morminte cu ciste din piatră, unele cu vase Zimnicea sau cu elemente de legătură cu înmormântările Jamnaja. Foarte probabil acum se constituie și grupa Glina care, la scurtă vreme, cedează zona de câmpie înaltă a Munteniei, spre est în favoarea comunităților monteorene cu ceramică de stil Ic4-1/Zănoaga Ia-b, iar spre nord lasă loc grupului Dâmbovița-Muscel cu morminte în ciste⁹⁹. În aria Monteoru deja constituită și în extensie, cum par a dovedi descoperirile Edineț, apar deja elemente de legătură cu mediile Katakombnaja din est. Un moment următor pare a fi marcat de contacte cu mediile Schneckenberg, documentat prin materialele considerate de acest fel din nivelul Ic4-2 de la Sărata Monteoru¹⁰⁰ și, eventual, apariția askoilor, cum este cel de la Năeni-Colarea.. Am amintit analogiile la Ezero sau Kastanas, pentru castroanele cu buzele decorate cu nervuri, torți false sau ornamentale, orificii etc. La prima vedere trimiterea la nivelul 24 de la Kastanas ar indica o datare foarte târzie pe la circa 2000 a. Chr., conform datei ¹⁴C pentru acest strat¹⁰¹. Cronologia absolută pentru stratul 24 dela

Kastanas cred că mai trebuie revăzută¹⁰², căci conținutul său specific Helladicului timpuriu¹⁰³ nu poate fi în nici un caz datat la o vreme corespunzătoare perioadei Reinecke Bz A1.

B – 2500 – 2200 BC, este intervalul în care, în cadrul culturii Monteoru, este definitivată o schimbare importantă reprezentată prin apariția decorului imprimat în pastă. În ce măsură stilul Ic4-3 poate fi plasat după 2500 a. Chr. sau înainte, este o problemă ce nu poate fi rezolvată decât prin publicarea unor complexe clare care să și marcheze diferențele față de stilul/faza Ic3, nu totdeauna clare, o analiză doar pe criterii stilistico-tipologice și pe loturi de materiale selectate nefiind suficientă. În această vreme se continuă obiceiul depunerii mormintelor în ciste din piatră concomitent cu apariția în mediu Monteoru la Căndești a celor cu catacombă, cele mai multe în faza Ic3, obiceiul mai fiind practicat și în faza următoare Ic2. Pentru unele dintre ele am văzut că pot fi legate de fenomenul Mnogovalikovaja. În acest interval se pot plasa acum foarte bine și cele două date ¹⁴C de la Sărata Monteoru, care astfel nu mai sunt atât de emoționante¹⁰⁴, iar contradicția dintre ele poate fi ușor explicată, prin materialul avut la dispoziție pentru cele două probe, și rezolvată prin completarea seriei, căci nu se pune problema contestării succesiunii stratigrafice înregistrate în așezare.

C – 2200 – 1900 BC. Un mormânt de inhumație descoperit recent la Cârloaiești-La arman, care pe baza unei cești cu două torți aparține stilului Ic1, a putut fi datat imediat după 2200 a. Chr. pe baza inventarului metalic – un Ösenhalsring, un inel de buclă un fragment de

⁹⁷ După A. Vulpe, *op.cit.*, p. 228, grupele tripoljene târzii Foltești, Horodiștea, Gorodsk și Usatovo aparțin încă unei perioade de tranziție.

⁹⁸ Z. Székely, SCIV 23.3, 1971, p. 389, materialul definitiv pentru “cultura Zăbala” constând din 3 vase, 6 cioburi (fig. 1/3-4; 2/1; 4/1-6) și un mic fragment de topor miniatural din lut (fig. 3/12), toate provenind dintr-o așezare distrusă incomplet cercetată și un mormânt de inhumație izolat.

⁹⁹ I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, *op.cit.*, p. 34-48.

¹⁰⁰ E. Zaharia, Dacia NS 31.1-2, 1987, p. 34-39, fig. 6/1-5, 9.

¹⁰¹ Este vorba de proba Bln-2587 – 3570±50 BP, cf. S. W. Manning, B. Weninger, *Antiquity* 66, 1992, p. 636-663, calibrată cu OxCal v3.5 între 2020-1780 BC pentru domeniul 1 sigma și 2040-1740 BC pentru domeniul 2 sigma.

¹⁰² Pentru Kastanas există o serie, impresionantă la prima vedere, alcătuită din 41 de probe radiocarbon. Dar la o simplă privire se poate observa că multe dintre ele sunt contradictorii, astfel că nivelul 21 apare ca mai vechi decât nivelele 22b sau 23a pe care le suprapune, ca și pentru datele nivelelor 14b, 16, 6 etc. Cf. P. Warren, V. Hankey, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol 1989; B. Hänsel, *Kastanas. Die Grabung und der Baubefund*, PAS 7, 1989 și contribuția lui H. Willkomm, în același volum la p. 395-411; S. W. Manning, B. Weninger, *op.cit.* Același lucru se poate spune despre seria de date radiocarbon de la Ezero, la fel de contradictorie și de puțin utilă, cf. J. Bozadziev, *op.cit.*; J. Görsdorf, J. Bozadziev, *op.cit.*

¹⁰³ I. Aslanis, *Kastanas. Die frühbronzezeitlichen Funde und Befunde*, PAS 4, Berlin 1985.

¹⁰⁴ Vezi de pildă A. Vulpe, în *Istoria Românilor*, vol. I, București 2001, p. 254, care le consideră “aberant de înalte”.

brătară -, el constituind astfel limita superioară a “palierului”¹⁰⁵. La începutul acestui interval evoluează ceea ce obișnuit se numesc “fazele” Ic1 – Ib ale culturii Monteoru, durata lor fiind apreciată ca foarte scurtă. Lor le urmează faza Ia, una dintre cele mai îndelungate ale culturii cu care se încheie ceea ce tradițional se consideră a fi prima parte a acesteia. Cel puțin după unele inventare funerare din cimitirul 4 de la Sărata Monteoru și faza/stilul IIa poate fi plasată în a doua parte a acestui interval ce corespunde perioadelor Bz A1 și A2¹⁰⁶. Relațiile cu aria Mnogovalikovaja se continuă de-a lungul întregului interval. După A. Vulpe pe la 2300-2200 a.Chr. începe perioada mijlocie a epocii bronzului în România¹⁰⁷, dar, dacă considerăm la fel cu autorul citat că perioada mijlocie se caracterizează prin constituirea unor culturi mai bine definite, în primul rând a culturii Monteoru, documentarea la zi ne obligăm să împingem limita superioară a bronzului mijlociu dincolo de 2300 a.Chr., cea mai probabilă dată fiind, după opinia mea, în jur de 2500 a.Chr.

D – 1900 – 1700/1600 BC. Cel puțin în prima parte a acestei perioade de timp este de presupus o continuare a “fazei” IIa. Dacă ținem seama de separarea fazei IIb în pe două nivele, așa cum s-a stabilit la Căndești, cel puțin începutul său, măcar prin piesele din inventarele funerare ce-i sunt atribuite – printre altele și un “breloc din os (așa zisa cataramă)”¹⁰⁸, se poate plasa foarte bine în a doua jumătate a acestui interval, “brelocul” dovedind o continuare a relațiilor cu mediul Mnogovalikovaja.

E – 1600 BC - ?, pentru cultura Monteoru trebuie avute în vedere descoperirile de felul celor din ultimul nivel de la Năeni-Zănoaga – Cetatea 1 - și aria pe care sunt

răspândite. Această ultimă manifestare monteoreană este contemporană cu prima etapă a culturii Noua, a cărei constituire în jurul datei 1600 BC este demonstrată așa cum am văzut de recentele date radiocarbon. Dacă debutul locuirilor monteorene târzii din zona de dealuri a Munteniei poate fi astfel schițat, care va fi fost durata lor în timp este mai greu de spus. Nu se cunoaște deocamdată un mediu cultural căruia să-i poată fi atribuite depozitele de la Drajna¹⁰⁹, Olteni¹¹⁰ sau Străoști¹¹¹ din ale căror conținuturi fac parte piese cu analogii în aria Noua. Nu există argumente solide pentru a exclude apartenența lor la locuirile monteorene târzii din zonă, cum nu există nici împotrivă, astfel că posibilitatea trebuie avută în vedere¹¹² și confirmată sau infirmată prin noi descoperiri. După A. Vulpe constituirea complexului Noua-Sabatinovka constituie una dintre caracteristicile perioadei târzii a epocii bronzului, pe care o vede ca începând în jur de 1500 a.Chr.¹¹³ Indiscutabil complexul amintit caracterizează bronzul târziu dela nord de Dunăre, dar noile date radiocarbon impun așa cum am văzut, situarea pragului superior al perioadei la cel puțin 1600 a.Chr., ceea ce corespunde și cu constituirea civilizației miceniene.

¹⁰⁵ I. Motzoi-Chicideanu, Despina Gugi, *op.cit.*

¹⁰⁶ Vezi pe Internet la adresele: <http://www.uf.uni-erlangen.de/karten/neo-d3.html>, <http://www.uf.uni-erlangen.de/karten/bzt-a1.html> și <http://www.uf.uni-erlangen.de/karten/bzt-ar.html>, unde pentru etapa Glockenbecher-Protoaunjetitz-Chłopice-Veselé-Ragelsdorf-Oggau se dă intervalul 2600-2200 BC, pentru etapa Straubing-Früh-Aunjetitz-Nitra-Nagyrev = Bz A1 intervalul 2250-1950 BC și, respectiv, pentru etapa Lanquaid-Hoch-Aunjetitz = Bz A2-3 intervalul 2000-1800/1600 BC.

¹⁰⁷ A. Vulpe, *op.cit.*, p. 223.

¹⁰⁸ M. Florescu, A. C. Florescu, *op.cit.*, p. 117, unde este amintit la un mormânt din faza IIb. Vezi și inventarele a două morminte ilustrate la fig. 1 pentru M. 666, “faza IIb, nivelul 2”, și fig. 2/3-4 pentru M. 644 (“faza IIb, nivel 1”).

¹⁰⁹ I. Andrieșescu, *Dacia* 2, 1925, p. 345-384.

¹¹⁰ Alexandrina D. Alexandrescu, *Dépôts de l'âge du bronze tardif*, Inv Arch., Roumanie, fasc. 2, R 15-16, București 1966.

¹¹¹ I. Motzoi-Chicideanu, D. Lichiardopol, în T. Soroceanu (Hrsg.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin 1995, p. 261-278.

¹¹² Ibidem, p. 268-269; I. Motzoi-Chicideanu, în B. Hänsel (Hrsg.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Süsosteuropa*, PAS 11, Berlin 1995, p. 224-225.

¹¹³ A. Vulpe, *op.cit.*, loc.cit.

Some regards concerning the Monteoru culture

Abstract

In spite of huge archaeological information from settlements and cemeteries there are some unsolved problems concerning the Monteoru culture. About half a century ago the beginnings of Monteoru culture represented by the layer Ic4, in the hilly region of northern Walachia had been considered as contemporaneous with the Glina culture from the plain region. Two decades later some scholars tried to identify the “Odaia Turcului” group as a new archaeological phenomenon before Monteoru culture and after the Glina culture. But actually the finds from the settlement Odaia Turcului are identical with those from the level Ic4-1/2 from Sărata Monteoru as could be seen in the published materials from the eponymous site, the confusion becoming clear. The stratigraphical observations made in the last years in Năeni-Zănoaga settlement confirmed the same fact adding, as a new element, an older level, called Zănoaga Ia-b on whom bottom were discovered several potsherds with analogies in the ware of so called Zăbala type as in Glina pottery. Very significant is also the fact that the whole coarse pottery belonging to the levels Zănoaga Ia-b and Zănoaga IIa-b (= Ic4-1/2) was made from a mixture of clay mixed with crumbled shells like in the Late Tripolje area. In several settlements from the hilly region of northern Walachia were discovered potsherds of Cucuteni B type some times mixed with so called Cernavoda I potsherds. The area in which this kind of pottery was discovered is superposed by the area of early Monteoru (Ic4-1/2 type) from the river Dâmbovița till the middle Siret, at Poiana. An odd group with similar pottery is the so called “Edineț culture” at about 250 km farther toward NE on the left bank of Prut. In the same region with early Monteoru discoveries from long time are known several slab-cist graves, in some of whom were discovered askos like cups. This kind of cups has similarities in the Zimnicea pottery. The slab-cist graves from northeastern Walachia are in good relation with the similar tombs belonging to the Globular Amphorae Culture discovered in north Moldavia. Considering the radiocarbon dating for Late Tripolje, Zimnicea and Globular Amphorae cultures is possible to outline a *terminus post quem* for the beginning of Monteoru culture at about 3000 BC. Radiocarbon dates for catacomb graves, Mnogovalikovaja and Noua cultures are also used to outline a general frame for an absolute chronology of Monteoru culture in five intervals as follow: A – between 3000-2500 BC, in which the Monteoru culture has made its appearance as we could see in the levels Zănoaga Ia-b. It is the time with some relations with Zimnicea area and late Jamnaja barrow tombs. Toward the end of this interval one could

observe relations - flint arrowheads, some stone implements - with the catacomb graves. B – 2500-2200 BC is the time in which the Monteoru pottery is changed in a significant way expressed in the new style called Ic4-3/Ic3. Two ¹⁴C dates for levels Ic3 and Ic2 provided from Sărata Monteoru settlements, however contradictorily, state de placement of both data in this span of time. It seems that soon after 2500 BC the Monteoru communities began to have exchange relations with the area of Mnogovalikovaja culture as could be seen in the cemetery from Căndești. C – 2200-1900 BC, just on the beginning of this interval can be placed a skeleton grave with a bronze collar and a Ic1 type two handled cup from Cărlomănești, the whole interval corresponding with the periods Reinecke A1 and 2 from Central Europe. After a short time corresponding to the so called phases Ic1-Ib, in the Monteoru area appears the style/phase Ia followed, in the last part of the interval, by the phase/style IIa. D – 1900-1600 BC is the interval characterized for the Monteoru culture by the pottery style IIa and perhaps the first part of which some scholars called phase IIB. E – After 1600 BC is the time during which in the former eastern area of Monteoru culture appears Noua culture as expressed in the cemetery from Balintești-Cionagi and the first level from Gârbovăț settlement.. In the same time in hilly region of Walachia the Monteoru communities survived as could be seen in the last level from Năeni-Zănoaga –Cetatea I where typical IIB pottery appear mixed with Noua elements.

The present chronological frame, which is just an outline, have to be compared with archaeological materials provided by close finds in relations with good stratigraphical sequences, the wished results should be a more satisfactory definition for each Monteoru phase as for the whole culture.